

15. STRUKTURA BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA CRNE GORE

*Gordana Radojević**

Sažetak: Struktura je kvalitativna komponenta neke pojave. Posmatrano sa tog stanovišta, struktura ekonomije u Crnoj Gori pokazatelj je njene dugoročne efikasnosti i održivosti. Uvažavajući teorijske pretpostavke, cilj ove analize bio je da analizira izvore stvaranja odnosno strukturu crnogorske ekonomije sa stanovišta potencijala koji ta struktura ima u dužem periodu imajući u vidu globalne okolnosti. Struktura ekonomije prikazana je kroz učešće proizvodnje u odnosu na oblik rezultata proizvodnje (proizvod-usluga) u BDP-u, kao i na osnovu učešća ključnih djelatnosti u stvaranju BDP-a. Struktura je upoređena sa zemljama Evropske unije.

Ključne riječi: *ekonomski rast, struktura, biznis, bruto domaći proizvod*

Abstract: The structure is quality component of some phenomena. Looking from that point of view, the structure of economy in Montenegro is indicator of its long-term efficiency and feasibility. Respecting theoretical assumptions, the aim of this analysis was to do the analyses the sources of production, actually the structure of Montenegrin economy from point of view that the structure has in longer period, having in mind global circumstances. Economic structure is shown through participation of production compared to way of production results (product-service) in GDP and through participation of key activities in creation of GDP. The structure is compared with EU countries.

Key words: *economic growth, structure, business, gross domestic product*

15. 1. UVOD

Pod strukturom jedne ekonomije, sa stanovišta proizvodnje, podrazumijeva se učešće pojedinih sektora i djelatnosti u formiranju nove vrijednosti. Dokumentacionu-statističku osnovu, koja se koristi za analizu strukture jedne ekonomije, obezbjeđuje Sistem nacionalnih računa (SNA)¹. U prvom redu, kroz obezbeđivanje podata-

* Mr Gordana Radojević, Monstat i Institut za strateške studije i projekcije, Podgorica

¹ Potreba za nacionalnim računima ili državnim računovodstvom naglo se pojavila zbog krize 30-ih godina. Sažimajući predratna iskustva o izradi i upotrebi ovih računa, britanski profesor Richard Stone je 1946. objavio monografiju o makroekonomskom računov-

ka o agregatnom pokazatelju, tj. bruto domaćem proizvodu (BDP) i njegovoj strukturi po djelatnostima, a drugo, kroz prikazivanje strukture međuzavisnosti tj. input output tabele.

Struktura izvora formiranja nacionalnog dohotka predstavlja jedan od vrlo značajnih pokazatelja dostignutog nivoa privredne razvijenosti. Sa stanovišta učešća pojedinih grana ili djelatnosti u stvaranju BDP-a, izdvajaju se tri sektora: (I) primarni sektor ekonomije (poljoprivreda, šumarstvo, lov, ribolov, sakupljačka privreda, rudarstvo); (II) sekundarni sektor privrede (prerađivačka industrija, građevinarstvo, energetika) i (III) tercijalni sektor (saobraćaj, komunikacije, trgovina, finansijsko posredovanje, obazovanje i druge usluge). U vezi sa tim koji od navedenih sektora igra vodeću ulogu u nacionalnoj ekonomiji (po učešću u BDP-u) izdvajaju se: (1) agrarna društva; (2) industrijska društva i (3) uslužna društva.

Kako u obračun bruto domaćeg proizvoda ne ulazi vrijednost repordukcione ili međufazne potrošnje, jer je njihova vrijednost obračunata u finalnom proizvodu, za potpuno sagledavanje tehnoloških, odnosno strukturnih međuzavisnosti koriste se poseban dio SNA odnosno input-autput tabele, koje prikazuju tokove unutar sektora porizvodnje i osnov su za kreiranje strukturnih modela. Međusektorske tabele imaju za cilj obuhvatanje, analizu i pružanje informacija nosiocima ekonomske politike iz oblasti odnosa i zavisnosti koje nastaju u reprodukcionalnoj potrošnji, koja je nastala kao odraz nivoa tehnologije u toj ekonomiji. Stoga, strukturno prilagođavanje ekonomije je tehnološko razvojno prilagođavanje ekonomije tržištu (Veselin Vukotić, *Makroekonomski modeli i računi* (str. 245-286).

Uvažavajući teorijske pretpostavke, cilj ove analize bio je da analizira izvore stvaranja odnosno strukturu crnogorske ekonomije i identifikuje ključni biznis koji stvara BDP u Crnoj Gori. Uvažavajući raspoloživost podataka, struktura ekonomije prikazana je kroz učešće proizvodnje u odnosu na oblik rezultata proizvodnje (proizvod-usluga) u BDP-u, kao i na osnovu učešća ključnih djelatnosti u stvaranju BDP-a. Struktura je upoređena sa zemljama Evropske unije. Analiza se bazira na posljednjim raspoloživim podacima (2008. godina), zvanične statistike SNA u Crnoj Gori². Kako u Crnoj Gori nijesu razvijene input-autput tabele, zaključke u pogledu strukturne međuzavisnosti nije bilo moguće izvesti.

vodstvu. Organizacija za evropsku ekonomsku saradnju (OEEC) je, na osnovu Stoneovih radova, razvila integralni sistem nacionalnog računovodstva, koji je usvojen i od strane Organizacije ujedinjenih nacija, 1953. godine i preporučila članicama kao osnovu za izradu njihovih računa. Najnovije usavršavanje metodologije urađeno je 2008. godine. Sistema nacionalnih računa iz 1993. godine (SNA 93), a sada iz 2008. godine SNA 2008, predstavlja osnovu nacionalnih računa koji se dalje razrađuju u Evropskom sistemu računa (ESA 95). SNA 93 pruža više teoretski okvir, dok ESA 95 obuhvata i dodatne detalje u cilju približavanja evropskom okruženju i praksi. Danas države članice EU imaju zakonsku obavezu da poštuju ESA 95 u svojoj statističkoj praksi, a nacionalni računi se smatraju „srcem evropske politike”.

² Zavod za statistiku Crne Gore (Monstat) odgovorna je institucija za primjenu i razvoj SNA i ESA metodologije, koja je počela samostalno da se primjenjuje i razvija od 2000. go-

15. 1. 1. VRIJEDNOST BDP-A U CRNOJ GORI 2002-2008.

Crnogorska ekonomija mjerena stopom rasta realnog bruto domaćeg proizvoda³, godišnje je rasla po prosječnoj realnoj stopi od 5,6% u periodu 2002-2008 godina. Godišnja vrijednost proizvedenih dobara i usluga povećana je sa 1 360 miliona eura, koliko je iznosila 2002. godine na 3 086 miliona eura u 2008. godini, što znači da vrijednost proizvedenih dobara i usluga nominalno povećavana godišnje u prosjeku za oko 300 miliona eura ili po prosječnoj nominalnoj stopi od 14,7%.

Tabela 15. 1. Vrijednost bruto domaćeg proizvoda Crne Gore, 2002-2008.

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Bruto domaći proizvod, tržišne cijene, mil. EUR	1360.1	1510.1	1669.8	1815	2148.9	2680	3086
Bruto domaći proizvod po stanovniku u EUR	2208	2435	2684	2912	3441	4 280	4907
Stopa realnog rasta BDP-a (%)	1.9	2.5	4.4	4.2	8.6	10.7	6.9
Nominalni rast BDP-a (%)	5	11	10.6	8.7	18.4	30.7	15.1
BDP deflator (%)	3.1	8.3	5.9	4.3	9.1	18.1	7.7

Izvor: Monstat

Inflacija domaće proizvodnje bila je na nivou inflacije potrošačkih dobara, sa izuzetkom 2007. godine kada je iznosila 18,1%, što je posljedica rasta prodajne cijene aluminijuma i cijena nekretnina.

Bruto domaći proizvod po stanovniku u 2008. godini iznosi 4907 eura, a iskazan prema paritetu kupovne moći (PPS)⁴ ispod je prosjeka EU 27 i čini 46% prosječnog BDP-a EU 27 po stanovniku koji je iskazan u PPP-iju. BDP mjereno prema paritetu kupovne moći najbolji je pokazatelj ekonomskog stanja u nekoj državi, zato što uključuje i uticaj cijena u svakoj od posmatranih država. Komparacije radi, Crna Gora ima isti prosjek kao i jedna članica EU odnosno Rumunija (46%). Niži prosjek od

dine. Obračun bruto domaćeg proizvoda vrši se po proizvodnoj i potrošnoj metodi na godišnjem nivou, u stalnim i tržišnim cijenama.

³ SNA 93 (paragrafi 2.171 – 2.174): „Bruto domaći proizvod (BDP) u tržišnim cijenama predstavlja finalni rezultat proizvodne aktivnosti rezidentnih proizvodnih jedinica. U suštini, BDP predstavlja koncept dodate vrijednosti. To je zbir bruto dodate vrijednosti svih rezidentnih proizvodnih jedinica (institucionalnih sektora ili, alternativno, djelatnosti) plus onaj (moguće ukupni) dio poreza, minus subvencije, na proizvode, koji nije uključen u obračun vrijednosti autputa. Bruto dodata vrijednost predstavlja razliku između autputa i međufazne potrošnje. Zatim, BDP je takođe jednak zbiru finalne upotrebe roba i usluga (sve upotrebe osim međufazne potrošnje) mjerene po nabavnoj cijeni, minus vrijednost uvoza roba i usluga. Konačno, BDP je takođe jednak zbiru primarnih prihoda rezidentnih proizvođačkih subjekata.

⁴ Paritet kupovne moći ili Purchasing Power Standard (PPS) je sintetička referentna jedinica koja eliminiše razliku u cijenama među zemljama. Stoga jedan PPS kupuje istu količinu roba i usluga u svim zemljama.

Crne Gore, bilježe sljedeće zemlje: Bugarska (40%), Turska (45%), Srbija (37%), Makedonija (32%), BiH (30%) i Albanija (25%)⁵. Sve zemlje iz posljednja dva proširenja EU, odnosno EU 12, imaju manji BDP po stanovniku, u odnosu na prosjek EU 27⁶. Najveći BDP ima Luksemburg, 253%, a slijedi Irska sa 140%, Holandija 135, Austrija 123%.

15. 1. 2. STRUKTURA BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA CRNE GORE

Više od polovine BDP-a (55,8%) u Crnoj Gori stvara se pružanjem usluga, dok se proizvodnjom u djelatnostima: poljoprivreda, industrija i građevinarstvo stvara 24,4% BDP-a.

Tabela 15. 2. Struktura BDP-a u 2008. godini

	Bruto dodata vrijednost (u eur)	Struktura BDP-a u osnovnim cijenama	Sruktura BDP-a u tržišnim cijenama	Nominalna stopa rasta	Realna stopa rasta
Proizvodi	754262	30.5%	24.4%	18.0%	11.5%
Usluge	1722329	69.5%	55.8%	15.4%	4.7%
BDP u osnovnim cijenama	2476591	100.0%	80.3%	16.2%	6.7%
Porezi minus subvencije	609029		19.7%	10.9%	7.7%
BDP u tržišnim cijenama	3085620		100.0%	15.1%	6.9%

Izvor: Monstat

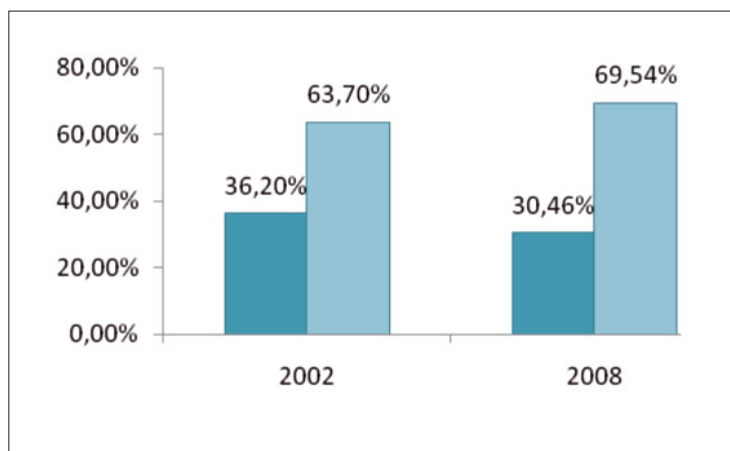
Direktni neto efekat države u procesu proizvodnje (porezi na proizvode minus subvencije⁷) iznosi 19,7%. Ako se direktni neto efekat rasporedi na proizvodnju roba i usluga, proizlazi da se 69,4% BDP-a stvara uslužnim djelatnostima, a 30,6% proizvodnjom roba.

Struktura BDP-a Crne Gore u odnosu na 2002. godinu značajno se promijenila u pogledu smanjenja učešća proizvodnje materijalnih dobara za 5,7 procentnih poena, a učešće usluga je povećano za 5,8 procentnih poena. Učešće poljoprivredne proizvodnje smanjeno za 2,9 procentnih poena, kao i ušeće industrije za 6,6 pro-

⁵ Podatke o BDP-u po stanovniku, koji je iskazan u PPS, publikuje i obračunava Eurostat, Zavod za statistiku Evropske komisije.

⁶ Kipar (95%), Slovenija (90%), Češka (80%), Malta (76%), Slovačka (72%), Estonija (67%), Mađarska (63%), Litvanija (61%), Poljska (57%), Latvija (56%), Rumunija (46%) i Bugarska (49%).

⁷ Porezi na proizvode (porez na dodatu vrijednost (PDV); porez na uvoz (carine); akcize na: alkohol i alkoholna pića; duvanske proizvode; mineralna ulja, njihove derivate i supstitute). Subvencije su nadoknade koje se isplaćuju pojedinim preduzećima ili domaćinstvima u cilju stimulisanja proizvodnje, po jedinici proizvoda. Prema metodologiji, ne uključuju donacije koje država može dati preduzećima da bi finansirala njihovu akumulaciju kapitala, ili da bi im nadoknadila štetu nanесenu njihovoj fiksnoj imovini.

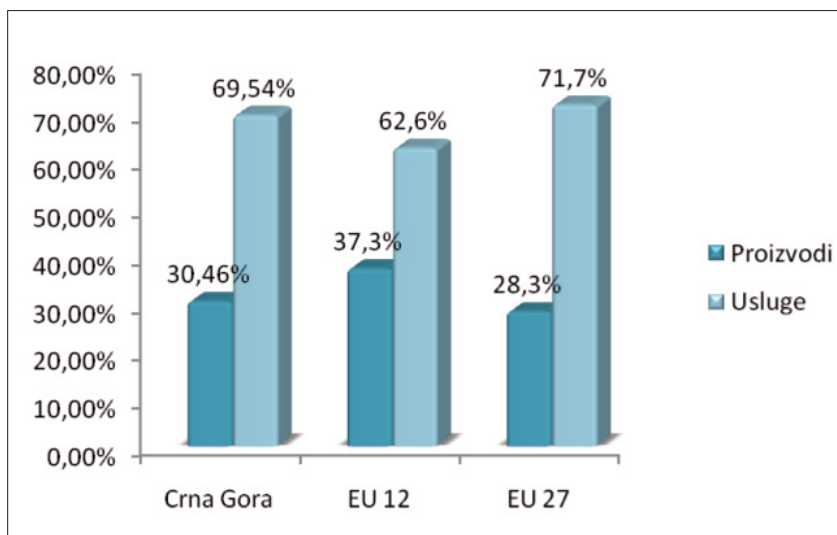

Slika 15. 1. Struktura BDP-a (proizvodi-usluge), 2002. i 2008. godine

Izvor: Monstat, kalkulacije ISSP

centnih poena. Sa druge strane učešće sektora građevinarstva poraslo je za 3,7 procentnih poena.

Sa stanovišta relanog rasta, a u odnosu na prosječnu stopu rasta crnogorske ekonomije od 6,9%, BDP je u uslužnim djelatnostima rastao manje za 2,2 procenta poena (4,7%), dok je BDP u proizvodnji roba rastao više za 4,6 procentnih poena (11,5%).

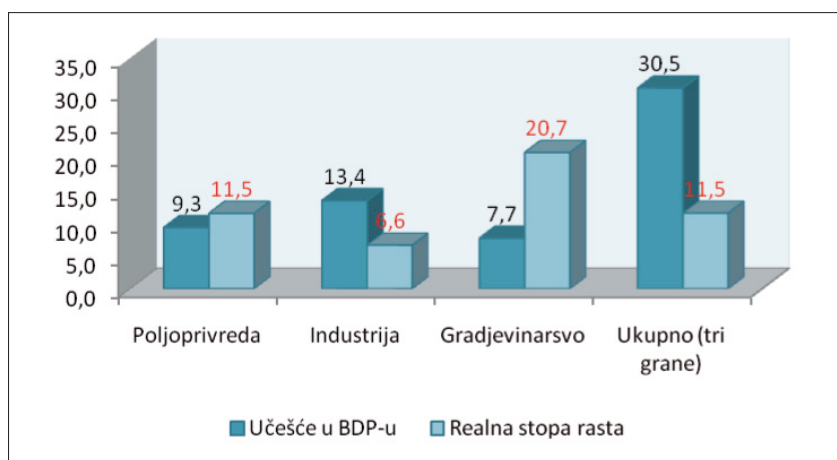
Slika 15. 2. Struktura BDP-a (proizvodi-usluge), komparacija sa EU 12 (Estonija, Kipar, Letonija, Litvanija, Mađarska, Malta, Poljska, Slovačka, Slovenija, Češka, Bugarska i Rumunija) i EU 27, 2008. godina

Izvor: Eurostat, Monstat, kalkulacije ISSP

U odnosu na posmatranu strukturu, crnogorska ekonomija je približna strukturi EU 27 prema podacima iz 2008. godine. Učešće usluga u odnosu na EU 12 u Crnoj Gori veće je za 7 procentnih poena. Od zemalja EU 12, Crna Gora ima istu strukturu kao Estonija i Mađarska.

15. 1. 3. UČEŠĆE POLJOPRIVREDE, INDUSTRIJE I ŠUMARSTVA U BDP-U

Od ukupnog BDP-a 30,5% stvara se poljoprivredom, industrijom i šumarstvom⁸. Pojedinačno, aktivnostima u oblasti industrije stvara se 13,4% ukupnog BDP-a, u oblasti poljoprivrede 9,3% i u oblasti građevinarstva 7,7% ukupnog BDP-a.

Slika 15. 3. Učešće i rast proizvodnje roba u odnosu na ukupan BDP u osnovn. cijen. 2008. u (%)

U odnosu na prosječan rast BDP-a od 11,5% u aktivnostima koje za rezultat imaju robu, građevinarstvo je raslo više za oko 9 procentnih poena ili 20,7%, poljoprivreda na nivou prosjeka, dok je industrija zabilježila manji rast za 5 procentnih poena u odnosu na prosjek.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori⁹, 20,5% radi u sektoru industrija, odnosno 14,6% u prerađivačkoj industriji, 3,6% u sektoru proizvodnja električne energije, vode i gasa i 2,24% u sektoru vađenje rude i kamena.

⁸ U odnosu na BDP u tržišnim cijenama, aktivnostima u oblasti industrije stvara se 10,8% ukupnog BDP-a, u oblasti poljoprivrede 7,2% i u oblasti građevinarstva 6,2% ukupnog BDP-a.

⁹ Ukupan broj zaposlenih u Crnoj Gori u 2008. godini prema administrativnim izvorima ili redovnoj evidenciji Fonda zdravstva, iznosio je 166 221, dok je prema Istraživanju o radnoj snazi koje realizuje Zavod za statistiku Crne Gore, ukupan broj zaposlenih u 2008. godini je 221 900. Kada su u pitanju podaci iz administrativnih izvora, kod njih pod pojmom „zaposleni” podrazumijevaju se sva lica koja imaju zasnovan radni odnos sa preduzećem,

Posmatrano po preduzećima u oblasti industrije, 40 preduzeća stvaraju 8,3% ukupnog BDP-a ili 255,1 milion eura, dok ostalih 1408 preduzeća stvara 2,5% ili 77,9 miliona eura.

Od ukupno 40 preduzeća iz oblasti industrije koja stvaraju 8,3% BDP-a, 20 preduzeća je iz oblasti prerađivačke industrije, 15 preduzeća iz oblasti proizvodnje električne energije, gasa i vode i 5 preduzeća iz oblasti vađenja rude i kamena.

Najznačajniji proizvodi crnogorske industriju su električna energija, aluminijum i ruda čija proizvodnja stvara oko 4,7% BDP-a ili 145 miliona eura.

Tabela 15. 3. Struktura 8,3% BDP-a po proizvodima iz oblasti industrije

	BDP po proizvodu (u €)	Učešće u ukupnom BDP-u
Električna energija	75,906,277	2.46%
Aluminijum	36,410,328	1.18%
Ruda	32,707,583	1.06%
Voda	25,919,216	0.84%
Piće (alkoholno i bezalkoholno)	16,353,791	0.53%
Brodogradnja	13,885,295	0.45%
Željezo	10,491,111	0.34%
Izdavačka djelatnost	7,714,053	0.25%
Mesne prerađevine	6,171,242	0.20%
Duvan	4,011,307	0.13%
Proizvodi od metala	5,554,118	0.18%
Farmaceutski proizvodi	3,394,183	0.11%
Hljeb i pekarski proizvodi	3,085,621	0.10%
Kamen	2,777,059	0.09%
Mlječni proizvodi	2,468,497	0.08%
Građevinski materijal	2,468,497	0.08%
Ostalo	2,159,935	0.07%
Klizni ležajevi	1,851,373	0.06%
So	1,542,811	0.05%
Ukupno	255,100,214	8,3%

Izvor: Monstat, kalkulacije ISSP

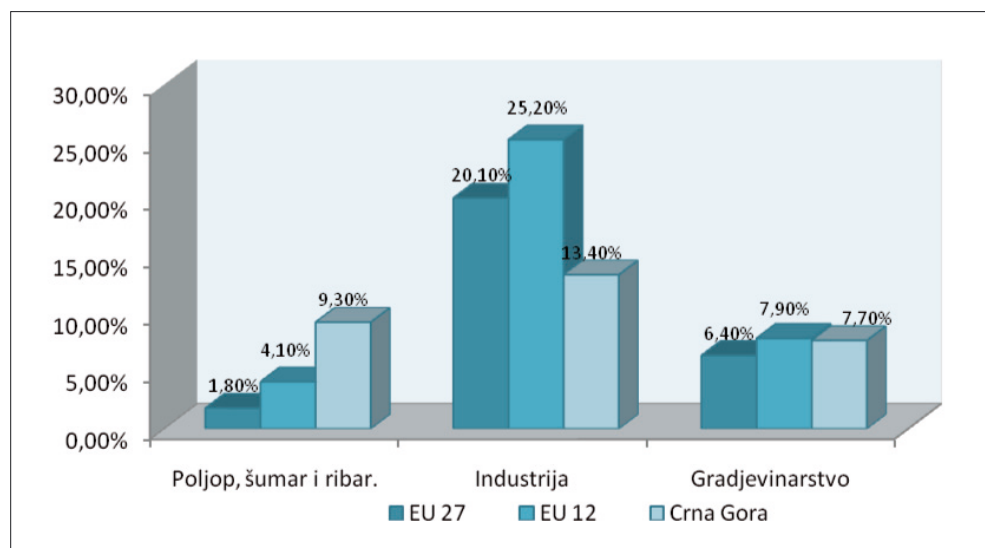
Posmatrano po preduzećima iz oblasti građevinarstva, 100 preduzeća stvaraju 3,5% ukupnog BDP-a ili 108,8 miliona eura, dok ostalih 1256 preduzeća stvara 2,7% ili 81,9 miliona eura.

ustanovom ili organizacijom ili individualnim poslodavcem. Dok kod Ankete o radnoj snazi pod pojmom „zaposleni” podrazumijevaju se lica koja obavljaju bilo kakav posao za zaradu ili profit tokom sedmice anketiranja, čak i ako je lice radilo manje od sat vremena. Plaćanje uključuje uplate u gotovini ili plaćanje u naturi bez obzira na to da li se plata dobija u sedmici kada je posao odrađen ili ne.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori, 5,3% radi su sektoru građevinarstvo. Poljoprivreda čini 7,5% BDP-a ili 190,7 miliona eura. Ukupan broj preduzeća u oblasti poljoprivrede i šumarstva je 120, dok se značajan dio poljoprivredne proizvodnje odnosi na poljoprivredna gazdinstva kojih prema preliminarnim procjenama ima oko 70.000¹⁰.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori, 1,6% zaposleno je u sektoru poljoprivrede.

Iz analize učešća djelatnosti koje za rezultat imaju proizvode u materijalnom obliku, jasno je da primarni sektor ekonomije (lov i ribolov, sakupljačka privreda, poljoprivreda, šumarstvo i rudarstvo), čiji se zadatak sastoji u ekstrakciji materije iz prirode, učestvuje u BDP-u sa 8,7% i generiše 3,9% ukupne zaposlenosti, dok sekundarni sektor (prerađivačka industrija, građevinarstvo, energetika), čiji je cilj prerađa materije dobijene u primarnom sektoru, učestvuje sa 15,8% i generiše 23,5% ukupnog broja zaposlenih.

Slika 15. 4. Komparacija sa EU 27 i EU 12, 2008. godina

Izvor: Eurostat, Monstat, kalkulacije ISSP

Značajniju razliku u strukturi u odnosu na strukturu BDP-a EU 12, Crna Gora ima kada je u pitanju poljoprivreda i industrija.

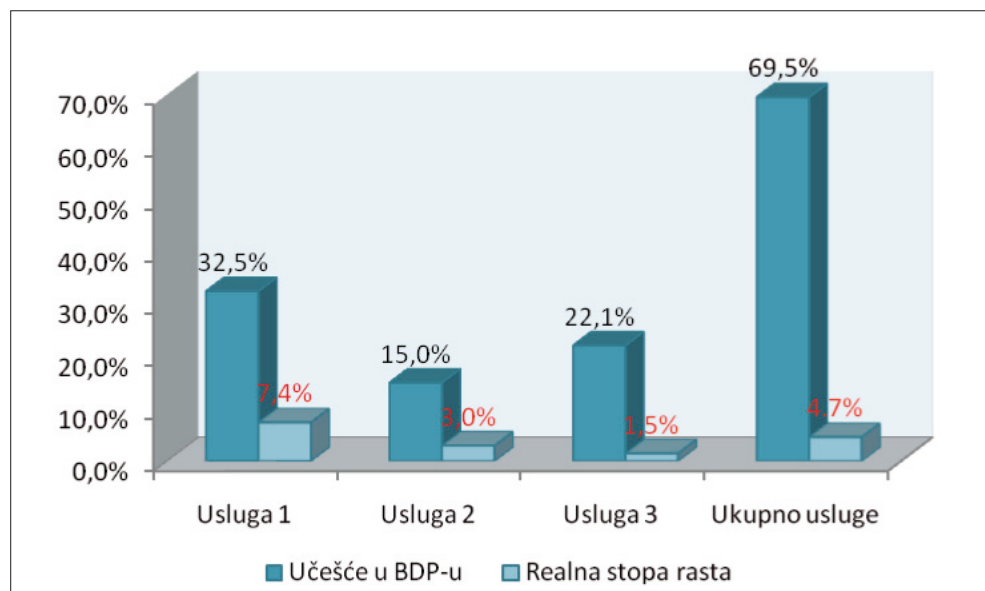
Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u Crnoj Gori veće je za 5,2 procentnih poena u odnosu na zemlje EU 12. Približno isto učešće pomenutog sektora u

¹⁰ Tačan broj poljoprivrednih gazdinstava, kao i vrijednost poljoprivredne proizvodnje koja se odvija u domaćinstvima dobiće se Popisom poljoprivrede, koji je planiran za 2010. godinu. Posljednji popis poljoprivrede u Crnoj Gori realizovan je 1960. godine.

ukupnom BDP-u od zemalja EU 12 ima Rumunija 7,5% i Bugarska 7,3%¹¹. Učešće industrije u stvaranju BDP-a u Crnoj Gori manje je za 11,8 procentnih poena u odnosu na zemlje EU 12. Približno isto učešće pomenutog sektora u ukupnom BDP-u od zemalja EU 12 ima Kipar 10,2%, i Latvija 13,7%¹².

15. 1. 4. UČEŠĆE USLUŽNIH DJELATNOSTI U BDP-U

Više od ½ BDP-a ili 55,8% stvara se aktivnostima koje za rezultat imaju pružanje usluga, odnosno 38,6% BDP-a stvaraju četiri uslužne djelatnosti: trgovina, saobraćaj, usluge u vezi sa nekretninama i usluge državne uprave, odbrane uključujući i socijalno osiguranje.

Usluga 1

Trgovina na veliko i malo, transport, skladištenje, hoteli i restorani

Usluga 2

Finansijsko posredovanje, nekretnine, ostale poslovne aktivnosti

Usluga 3

Državna uprava, socijalno osiguranje, obrazovanje, školstvo, zdravstvo

Slika 15. 5. Struktura BDP-a u osnovn. cijenama i stopa rasta uslužnih djelatnosti, 2008. godina u %. Izvor: Monstat, kalkulacije ISSP

U odnosu na prosječnu stopu rasta BDP-a od 4,7% uslužnih djelatnosti, najveći rast ostvaren je u trgovini na veliko i malo, transportu i skladištenju, odnosno 7,4%.

¹¹ Od EU 25, najznačajnije učešće poljoprivrede u odnosu na prosjek EU 27, ima Španija 2,2%, Francuska 2,0% i Italija 2,0%.

¹² Od EU 25, manje učešće poljoprivrede u odnosu na prosjek EU 27 (20,1%), ima Španija 17%, Francuska 13,8% i Luksemburg 9,9%.

Učešće trgovine u BDP-u čini 12,4% BDP-a ili 382,4 miliona eura. Posmatrano po preduzećima iz oblasti trgovine, 150 preduzeća stvaraju 8,2% ukupnog BDP-a ili 253,1 miliona eura, dok ostalih 6238 preduzeća stvara 3,4% ili 129,2 miliona eura.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori, 19,2% zaposleno je u sektoru trgovina na veliko i malo.

Učešće saobraćaja, skladištenja i veza u BDP-u čini 9,4% BDP-a ili 288,8 miliona eura. Posmatrano po preduzećima iz oblasti saobraćaja, 15 preduzeća stvaraju 8% ukupnog BDP-a ili 247,7 miliona eura, dok ostalih 966 preduzeća stvara 1,3% ili 41,1 miliona eura.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori, 7,7% zaposleno je u sektoru saobraćaj, skladištenje i veze.

Učešće ugostiteljstva ili hotela i restorana u BDP-u čini 4,3% BDP-a ili 132,7 miliona eura. Posmatrano po preduzećima iz oblasti ugostiteljstva, 55 preduzeća stvaraju 2,5% ukupnog BDP-a ili 78,1 milion eura, dok ostalih 2151 preduzeća stvara 1,8% ili 54,7 miliona eura.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori 8,8% zaposleno je u hotelima i restoranima.

Proizvodnja usluga državne uprave, obrazovanje, zdravstvo, uključujući i obavezno socijalno osiguranje, stvara oko 7,8% BDP-a ili 269,1 miliona eura. Ako se uključi proizvodnja zdravstvenih usluga i usluga obrazovanja, kao i učešće komunalnih, kao i ostalih društvenih i ličnih uslužnih aktivnosti, BDP koji se stvara u državnim institucijama koje se finansiraju iz budžeta iznosi približno 547,3 miliona eura ili 22,1%¹³.

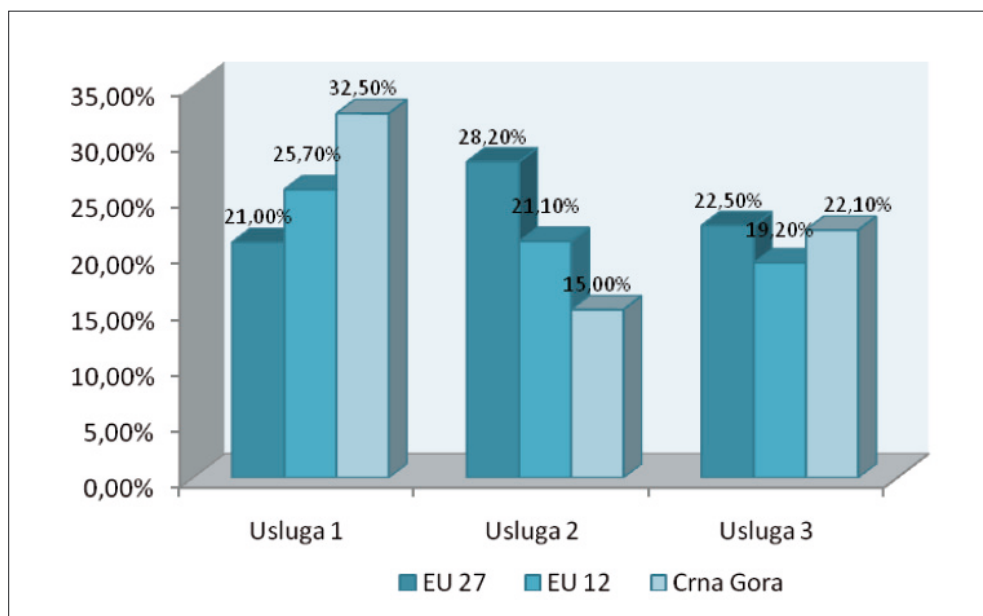
Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori 31,3% zaposleno je u državnoj upravi, uključujući obrazovanje i zdravstvo.

Učešće finansijskog posredništva, kao i aktivnosti u vezi sa nekretninama u BDP-u, iznosi 15% BDP-a ili 371 milion eura.

Od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori, 5,5% zaposleno je u sektoru finansijskog posredništva, kao i aktivnostima u vezi sa nekretninama i ostalim poslovnim aktivnostima.

Analiza uslužnih djelatnosti ukazuje na to da tercijarni sektor (saobraćaj, komunikacije, trgovina, finansijsko posredništvo, kao i usluge državne uprave), čiji je cilj da obezbijedi funkcionisanje prva dva sektora, a takođe i njihove uzajamne veze sa potrošačima roba i usluga, čini 55,8% BDP-a, i generiše 72,5% ukupne zaposlenosti.

¹³ Iako je proizvodnja državne uprave netržišna proizvodnja, odnosno nema svoju valorizaciju na tržištu, po SNA metodologiji procjenjuje se na način da se polazi od pretpostavke da ako bi usluge bile prodane prodajna cijena bila bi definisana po principu pokriva troškova. Prema konvenciji BDP državne uprave obračunava se na bazi toškova zarada zaposlenih i tekućih rashoda. Način obračuna BDP-a koji stvara državna uprava smatra se najvećim nedostatkom SNA metodologije. Dva su razloga za to: (1) vještački se povećava vrijednost BDP-a, radi se samo o pretpostavci i imputiranju vrijednosti i (2) povećanje neefikasnosti državne uprave može rezultirati povećanjem BDP-a, što je suprotno ekonomskoj logici.

Usluga 1

Trgovina na veliko i malo, transport, skladištenje, hoteli i restorani

Usluga 2

Finansijsko posredovanje, nekretnine, ostale poslovne aktivnosti

Usluga 3

Državna uprava, socijalno osiguranje, obrazovanje, školstvo, zdravstvo

Slika 15. 6. Komparacija sa EU 27 i EU 12 (učeeće usluga u BDP-u), 2008. godina

Izvor: Eurostat, Monstat, kalkulacije ISSP

Učeće trgovine na veliko i malo, transporta, skladištenja, hotela i restorana u stvaranju BDP-a u Crnoj Gori veće je za skoro 7 procentnih poena u odnosu na zemlje EU 12, a u odnosu na zemlje EU 27 za 11 procentnih poena. Približno isto učeće pomenutog sektora u ukupnom BDP-u od zemalja EU 12 ima Rumunija 15,7%, i Litvanija 16,6%.

Učeće finansijskog posredovanja, nekretnina, ostalih poslovnih aktivnosti u stvaranju BDP-a u Crnoj Gori manje je za 6,1 procentnih poena u odnosu na zemlje EU 12. Približno isto učeće pomenutog sektora u ukupnom BDP-u od zemalja EU 12 ima Litvanija 30,1% i Latvija 29,6%.

15. 1. 5. STRUKTURA BDP-A PO PREDUZEĆIMA

Najznačajnije učeće odnosno najveći izvor stvaranja BDP-a u Crnoj Gori su uslužne djelatnosti (saobraćaj, komunikacije, trgovina, finansijsko posredništvo, hoteli i restorani, kao i usluge državne uprave), koje čine 55,8% BDP-a i generišu 72,5% ukupne zaposlenosti. Primarni sektor ekonomije (lov i ribolov, sakupljačka privreda, poljoprivreda, šumarstvo i rudarstvo), učestvuje u BDP-u sa 8,7% i generiše 3,9%

ukupne zaposlenosti, dok sekundarni sektor (prerađivačka industrija, građevinarstvo, energetika), učestvuje sa 15,8% i generiše 23,5% ukupnog broja zaposlenih.

Ukupan broj pravnih lica na bazi kojih je izvršen obračun BDP-a u 2008. godini je 17000, od toga približno 60% registrovano je za obavljanje trgovine (40%) i obavljanje aktivnosti sa nekretninama, iznajmljivanjem i drugim poslovnim aktivnostima (20%).

Tabela 15. 4. Bruto domaći proizvod Crne Gore, 2008. godina

Broj preduzeća	Djelatnost	Učešće u ukupnom BDP-u	BDP u eurima
40	Industrija	8.3%	256,106,543
100	Građevinarstvo	3.5%	107,996,735
150	Trgovina na veliko i malo	8.2%	253,020,922
15	Saobraćaj, skladištenje i veze	8.0%	246,849,680
55	Hoteli i restorani	2.5%	77,140,525
100	Aktivnosti u vezi sa nekretninama i ostale poslovne aktivnosti	2.6%	80,226,146
30	Finansijsko posredovanje	3.9%	120,339,219
15	Ostale komunalne, društvene i lične uslužne djelatnosti	1.0%	30,856,210
120 + Poljop. gazdinstva	Poljoprivreda i šumarstvo	7.5%	231,421,575
625	BDP u osnovnim cijenama	45.5%	1,403,957,555
	porezi minus subvencije	11.8%	364,103,278
625	BDP u tržišnim cijenama	57.3%	1,768,060,833
	Državna uprava	15.3%	472,100,013
625 + državna uprava	BDP u tržišnim cijenama	72.6%	2,240,160,846
16400 preduzeća	BDP u tržišnim cijenama	27,4%	845,460,154
UKUPNO EKONOMIJA	BDP u tržišnim cijenama	100.0%	3,085,621,000

Od ukupnog BDP-a, 71% ili 2 191 miliona stvara se proizvodnjom 625 preduzeća, poljoprivrednom proizvodnjom u domaćinstvima i proizvodnjom usluga državne uprave. Ostalih 29% ili 894 miliona stvara se proizvodnjom u 16 375 preduzeća.

15. 2. ZAKLJUČCI

Analiza izvora stvaranja BDP-a u Crnoj Gori ukazuje na pravac napuštanja primarnih djelatnosti u korist razvoja drugih sektora, naročito sektora usluga, posebno u oblasti saobraćaja, logistike i pogotovo poslovnih usluga i grana koje se temelje na znanju i novim tehnologijama.

Struktura BDP-a Crne Gore u odnosu na 2002. godinu značajno se promijenila u pogledu smanjenja učešća poljoprivredne proizvodnje za 2,9 procentnih poena i smanjenja učešća industrije za 6,6 procentnih poena. Sa druge strane, učešće sektora građevinarstva poraslo je za 3,7 procentnih poena i učešće uslužnih djelatnosti (trgovina, ugostiteljstvo, transport i skladištenje) za 4,9 procentnih poena.

Na bazi iskustva zemalja novih članica EU, može se očekivati nastavak trenda smanjenja primarnih djelatnosti i ulaskom u EU (npr. u Bugarskoj smanjeno je učešće poljoprivrede za 4,6 procentnih poena, a Rumunije za 5,1% procentnih poena, slično iskustvo imale su i zemlje iz proširenja 2004. godine). Takođe, ulaskom u EU smanjeno je učešće sektora industrija u skoro svim novim članicama, npr. u Bugarskoj za 2,4 procenta poena i 4,3 procenta u Rumuniji. Na bazi iskustva zemalja iz posljednja dva proširanja, ulaskom u EU možemo očekivati rast učešća sektora građevinarstvo i sektora trgovina.

Činjenica da samo 625 preduzeća stvara više od $\frac{1}{2}$ BDP-a (55,7%) ukazuje na: (I) previsoke poreske stope – prema podacima iz finansijskih izvještaja od ukupnog prometa koji je ostvaren u 2008. godini 91% odnosi se na 2000 preduzeća, dok se 9% prometa odnosi na 15000 preduzeća, što ukazuje na podizvještavanje u cilju smanjenja poreske osnovice. Npr. kada je smanjen porez na dobit preduzeća na 9%, prikazani prihod u finansijskim izvještajima porastao je za više od 50%, čime se i povećao broj preduzeća na koje se odnosi najveći broj prometa. Iste godine stopa rasta BDP-a porasla je sa 4,2% na 8,6% i (II) neadekvatnu primjenu zakonske regulative u oblasti finansijskog izvještavanja – iako postoji zakonska obaveza dostavljanja finansijskih računa, približno 35-40% pravnih lica to nije radilo prethodnih godina. Na taj način jedan dio proizvodnje ostaje neobuhvaćen u obračunu BDP-a ili se zasniva na procjenama.

Iako je cilj analize bio da identifikuje koji biznis najviše stvara BDP, neke preporuke za njegovo povećanje, osim u dijelu poreske politike i zakonske regulative, teško je dati. Osnovni razlog za to je nepostojanje informacija o međuzavisnostima, odnosno kupo-prodajama proizvoda za reprodukciju potrošnju unutar sektora preduzeća crnogorske ekonomije. Stoga se osnovna preporuka ove analize odnosi na neophodnost izrade međusektorskih (input-autput) tabela. Na bazi njih mogle bi se dati preporuke za strukturno prilagođavanje ekonomije i preduzeća, izračunati uvozna zavisnost svakog sektora, izračunati direktni i indirektni efekti pojedinih preduzeća/djelatnosti u stvaranju BDP-a.

LITERATURA

- [1] Eurostat: *The economy by numbers – focus on national accounts*, The bulletin of European Statistics No 3/2008, 2008.
- [2] Mankiw, H. Gregory: *Macroeconomics*, Worth Publishers”, New York, 1997.
- [3] Monstat: *Ekonomska slika Crne Gore iz ugla nacionalnih računa*, Monstat, Podgorica, 2007
- [4] United Nations: *National Accounts Statistics: Analysis of main Aggregates*, UN, New York, 2008.
- [5] United Nations: „System of National Accounts 2008” (draft version Volume 1), EC, IMF, OECD, WB, 2008.
- [6] Vukotić, Veselin: *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica, 2001.